

Cartagena Protokolü Çerçevesinde Piyasa ve Gıda Güvenliği Kıskaçında Biyolojik Çeşitlilik

Derya AYTEN

Araştırma Görevlisi Doktor, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, E-posta: derya.ayten@medeniyet.edu.tr

Makale Bilgileri	ÖZ
Makale Geçmişi Geliş: 12/05/2022 Kabul: 25/06/2022 Yayın: 30/06/2022	<p>Uluslararası çevre rejimlerinden biri olan Biyolojik Çeşitlilik Rejimi, ek protokolleriyle birlikte, özellikle biyo-teknolojideki gelişmelere bağlı olarak ortaya çıkan yeni tehdit alanlarına işaret etmek ve bu konuda devletlerarasındaki işbirliği yollarını oluşturmak amacıyla yürürlüğe girmiştir. Küresel sermayenin ve genetiği değiştirilmiş organizmaların ulusal biyolojik kaynaklara yönelik tehlike oluşturması, gıda konusunu yeni bir tehdit alanı haline getirmiş ve dolayısıyla devletlerin güvenlik algılamalarına yeni bir boyut eklemiştir. Bu çerçevede, biyolojik kaynaklara sahip olma ve çeşitliliğini koruma altına alma kapasitesi artık devletlerin birbirlerine olan görece güçlerinin kıyaslandığı bir mesele haline gelmiştir. Çok uluslu şirketlerin, geleneksel üretimi giderek zayıflatması da, tek başına devletlerin mücadele edebilirliğini azaltmıştır. Çevresel bir sorun olan biyolojik çeşitliliğin azalmasının tüm insanlığı ve geleceği de etkileyen bir unsur olarak uluslararası gündeme alınması, uluslararası kurumlar aracılığıyla devletlerin kendi çıkar ve güçlerini koruma altına alma isteklerini göstermektedir. Bir açıdan, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi genelinde, Cartagena biyo-güvenlik protokolü özelinde mesele incelenecek olursa, hem neorealist hem de neoliberal yaklaşımların, bu rejimin meydana gelmesi ve işleyişini açıklamaya yardımcı olacağı açıktır.</p>
Anahtar Kelimeler: Biyolojik Çeşitlilik Rejimi, Cartagena Protokolü, Gıda Güvenliği JEL Kodları: F50, Q56, Q57	

Biodiversity in the Grip of Market and Food Security within the Framework of the Cartagena Protocol

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 12/05/2022 Accepted: 25/06/2022 Published: 30/06/2022	<p>Being one of the international environmental regimes, the Biodiversity Regime came into force with its additional protocols in order to identify new threats which have arisen due to the developments in bio-technology and to establish cooperation between states in this regard. National biological resources endangered by global capital and genetically modified organisms have made the issue of food security a new threat area and thus added a new dimension to the security perceptions of states. Within this framework, the capacity to own biological resources and protect their diversity has become an issue through which states are compared on their relative power. Gaining strength in global markets, multinational companies gradually weaken traditional ways of food production and this impacts the ability of each state to meet this new threat on its own. The reduction of biological diversity is an environmental crisis which affects all of humanity, and as such, it should be paramount that states engage in international institutions to protect biodiversity. In this respect, the Convention on Biological Diversity and in particular the Cartagena bio-security protocol could be examined through both neorealist and neoliberal lenses which would help explain the emergence and functioning of this regime.</p>
Keywords: The Biodiversity Regime, The Cartagena Protocol, Food Security Jel Codes: F50, Q56, Q57	

Atf/Citation: Ayten, D. (2022). Cartagena Protokolü Çerçevesinde Piyasa ve Gıda Güvenliği Kıskaçında Biyolojik Çeşitlilik. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 100-119.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/). (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

1992 yılında Brezilya'nın Rio de Janeiro şehrinde yapılan ve "Yeryüzü Zirvesi" olarak adlandırılan Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda, 21. yüzyıl için yol haritası niteliğinde imzaya açılan üç sözleşmeden biri BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (BÇS) olmuştur. 168 katılımcıya ulaştığı 4 Haziran 1993 yılına kadar imzaya açık kalan sözleşme, aynı yılın 29 Aralık'ında yürürlüğe girmiştir ("History of the Convention", 2021). İklim değışikliğiyle beraber, dünyanın geleceği için en ciddi meselelerden biri olarak ele alınan biyolojik çeşitliliğin korunması, Rio Zirvesi'nde gelişmişlik düzeyleri farklı olan ülkelerin önceliklerini müzakere edilebilir bir alana taşıma yolu olarak "sürdürülebilir kalkınma" nosyonunun öne çıkarılmasıyla, uluslararası siyasetin önemli gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Küresel ölçekte çevre sorunları ile mücadele ve sürdürülebilirlik olgusu arasındaki bağları güçlendirmek hedefinde ("The Rio Conventions", 2013) olan konferans, bu açıdan, kalkınma ve çevre işbirliğinde küresel uzlaşmanın ve politik taahhütlerin en üst düzeydeki ifadesi olarak nitelendirilmiştir.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin, sırasıyla 2003 ve 2014 yıllarında yürürlüğe giren Cartagena ve Nagoya Protokolleri ile çerçevesi genişletilmiştir. Genetik kaynaklara erişim ve onların kullanımından doğan yararların adil ve hakkaniyetli paylaşımını ele alan Nagoya Protokolü ve biyolojik güvenliğin konu edildiği Cartagena Protokolü ile biyo-teknolojinin kaydettiği hızlı ilerlemenin meydana getirdiği değışimin etkilerine karşı, biyolojik çeşitliliğin korunması hedeflenmiştir. Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, doğal kaynakların korunmasına ve sürdürülebilir kullanımına yönelik küresel bir taahhüt niteliği taşıırken, 1992 yılından günümüze teknoloji alanında yaşanan gelişimin biyoloji alanında canlıların genetik dizinlerine müdahale edebilme imkânını doğurmasıyla, bu değışimin biyolojik çeşitlilik üzerindeki mevcut ve olası etkilerinin değerlendirilmesi ek protokollerin çıkarılmasını zorunlu kılmıştır. Modern biyo-teknoloji kullanılarak değıştirilmiş canlı organizmaları ele alan Cartagena Protokolü de, genetiğiyle oynanmış canlı türlerinin nakli ve kullanımı alanında yeterli koruma düzeyinin sağlanmasına katkıda bulunmak amacıyla 2000 yılında imzaya açılmış ve 2003'te de yürürlüğe girmiştir ("Biyolojik Çeşitlilik", t.y.). 171 ülkenin imzacı olduğu biyo-güvenlik protokolüne, Türkiye de 2004 yılı itibarıyla taraf olmuştur ("Parties to the Cartagena Protocol", t.y.).

1. ULUSLARARASI ÇEVRE REJİMLERİ ve BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK

Çevreyle ilgili sorunların pek çok karmaşık ilişkiden beslenen sebeplerinin varlığı, hem sorunların saptanmasını, hem de çözüme ilişkin mücadele yöntemleri geliştirilmesini zorlaştırmaktadır. Küresel ısınma ve asit yağmurları gibi çoğu çevre sorununun uluslararası nitelikte olması, sonuçlarının ulusal sınırları gözetmediğini ortaya koymaktadır (Dobson, 2011, s.255). Bunun yanı sıra, çevresel yıkımların ileriye dönük etkilerini tam olarak belirleyebilecek nitelik ve seviyede teknolojinin olmaması da, eldeki sorunlara ilişkin devletlerin hızlı ve etkin tavır almalarını geciktiren faktörlerden biri olarak rol oynamaktadır. Tüm canlı yaşamını ve dolayısıyla insanlığın geleceğini ilgilendirmesine rağmen, çevrenin korunmasına yönelik politikaların benimsenmesi ve uygulamaya konulması sürecinin çoğu zaman yavaş işlenmesi ve genellikle sorunların çözümüne yönelik tedrici ilerlemelerin sağlanması söz konusu olmaktadır. Bu durumun en önemli sebebini ise, çevre sorunlarının kompleks yapısı ve alandaki bilgi yetersizliği vb. unsurların ötesinde, mevcut uluslararası düzlemin yapısı ve bu yapı içerisinde ortak karar alma mekanizmalarının farklı aktörler ve onların değışen güç ve çıkar tanımlamaları ve/ya algılamalarına göre işlerlik kazanıyor olması oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, varlığı ulus-devletlere dayalı uluslararası sistemin, devlet üstü karar alma ve uygulama kapasite ve yetkinliğine sahip bir merciden yoksun oluşu, farklı toplumsal dinamikleri, ekonomik yapıları, politik işleyişlerinin yanı sıra, buldukları coğrafyaya bağlı güç unsurlarının sağladığı görelî üstünlük/yoksunluk durumları da göz önüne alındığında, devletlerarasında müşterek zeminin oluşmasını da zorlaştırmaktadır. Ancak, diğer taraftan da, çevre sorunlarının küresel boyut kazanması, çözümünde uluslararası boyutta işbirliği ihtiyacını zorunlu kılmaktadır (Kaypak, 2012, s.2).

Uluslararası sistemin anarşik yapısı içerisinde, devletlerin bir araya gelerek ortak tavır takınmaları ve belirli alanlarda işbirliği yolunu tutmalarının mümkün olup olmadığı, eğer mümkünse bunun hangi şartlar altında gerçekleşebileceği konusunda geliştirilen uluslararası ilişkiler teorilerinin, meseleye ilişkin verdiği cevapların çevresel sorunların çözümünde de yol gösterici olmaları beklenmektedir. Yerel odaklı olan problemlerin bile ekosistemlerin etkileşimiyle doğal yollarla olduğu kadar, günümüz ulaşım teknolojisiyle insan eliyle de, küresel nitelik kazanması söz konusudur. Bu açıdan, bölgesel sınırlarla biçimlendirilen siyasal dünya ile birbiriyle bağlantılı ekosistemlerden oluşan doğal dünya arasındaki uyumsuzluk herkesin bildiği bir gerçekliktir (Litfin, 1998, s.xi). Öte taraftan, çevresel yıkımların genellikle geri döndürülemez oluşuna bağlı olarak uzun süre etkilerinin sürmesi göz önüne alınacak olursa, çevreyle ilgili her türlü meselenin, yatay düzlemde mevcut devletlerarası ilişkileri olduğu kadar, geçmişle geleceği bağlayan ve dikey bir zaman dilimi içerisinde nesilleri de etkilediği açıktır. Çevresel sorunların küreselleşmesi kadar, çevresel güvenliği tehdit eden öğelerin de, çoğu zaman sınır ötesi özellik göstermesi durumu daha da karmaşık hale getirmektedir (Kaypak, 2012, s.14). Bu açıdan, çevrenin korunması ve çevresel sorunlara müdahale konusunun ancak devletlerarası uzlaşma ile varılan işbirliğinin sürdürülebilirliğine bağlı olarak gerçekleştirilebileceği ortadadır. Küresel niteliği nedeniyle, çevreyle ilgili meselelerin, tikel devlet tercihinden ziyade kaçınılmaz olarak devletleri bir araya getirmesi ve bu nedenle uluslararası işbirliğinin en etkin alanlarından biri olarak ön plana çıkması gerekmektedir. Ancak, tam tersine, bu meseleler devletlerarası mutabakatın en zorlu alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu nedenle, konu hakkında bugüne kadar üretilmiş bilginin genişletilmesi, derinleştirilmesi, hatta farklı teorik çerçevelerin eklenmesi yoluyla yeni açılımların ortaya çıkması önemlidir.

Uluslararası ilişkiler disiplini içindeki realist, liberal ve inşacı kuramlar, rejimlerin inşası ve işleyişine ilişkin olarak kendi perspektiflerini yansıtan bir dizi yaklaşım sunmaktadır (Orhan, Kaya ve Mazlum, 2017, s.10). Sırasıyla güç, çıkar ve bilgi üzerinden uluslararası ilişkileri anlamlandırmaya çalışan bu yaklaşımların, devletlerarası işbirliği ve/ya uyumsuzluk alanlarından birini oluşturan çevre sözleşmelerine ilişkin değerlendirmeleri de, yine bu temeller üzerine kurulmaktadır. Realist teori, çevreyle ilgili olası işbirliği durumlarını, devletlerin arasındaki güç farklılıkları üzerinden ele alırken, liberal yaklaşım tikel devletin çıkarı ve fayda maksimizasyonuna odaklanmaktadır. Bilişsel kuram ise, uluslararası rejimlerin kurulması ve işleyişinde bilgi ve fikirlerin rolüne dikkat çekmekte, bu bağlamda uluslararası sistemde ortak bir normatif zemin oluşturmanın yollarının mümkün olabileceğini iddia etmektedir. Devletlerin kendi içlerinde yekvücut olmadıkları, aksine farklı çıkar gruplarının karar alma süreçlerine dâhil olduğu ve bu yolla devletlerin siyasi kararlarının ortaya çıktığı göz önüne alınacak olursa, devletlerin iç işlerinde de statikten öte dinamik bir karar verme sürecine sahip oldukları söylenebilir. Diğer taraftan, özellikle Soğuk Savaş döneminin sonlarına doğru etkinlikleri artmaya başlayan devlet dışı aktörlerin varlığı da hesaba katılacak olursa, çeşitli özelliklerde farklı ajandaları olan birden çok eyleyicinin uluslararası sistemde rol oynamakta olduğu görülmektedir. Bu nedenle, böyle bir uluslararası zeminde, çevresel sorunların karmaşık yapısı da eklenince, tek bir teorik çerçeveden olguya bakmanın çok da aydınlatıcı ol(ma)yacağı açıktır. Farklı yaklaşımların her birinin kendine özgü katkılarının olduğunu göz ardı etmeyerek, biyolojik çeşitlilik rejiminin kuruluş ve işleyişini açıklamada, bilişsel yaklaşımdan ziyade, neorealist ve neoliberal teorilerin beraber meselenin analizinde kullanılması faydalı olacaktır. Hem güvenlik hem de serbest ticaret konusunun kesiştiği noktada yer alan biyolojik çeşitliliğin korunması, bu açıdan, bir taraftan devletlerarasındaki güç ilişkilerine, diğer taraftan da, uluslararası kurumların devletler üzerinde yaptıkları etkilere referansla açıklanabilir.

2. NEOREALİZM ile NEOLİBERALİZMİN YAKINSAMASI

Kurumsal teorinin öyle ya da böyle, bir şekilde neorealizmin üvey kardeşi olduğu (Keohane ve Martin, 1999, s.3) önerisini getiren, kurumsalcılığın önde gelen isimlerine dayanarak, hem neoliberalizmin hem de neorealizmin bir takım varsayımları paylaştıkları, her ikisinin de ampirist epistemolojiye, pozitivist metodolojiye ve benzer materyalist ontolojik yaklaşımlara sahip oldukları

belirtilmelidir. Bu çerçeveden, her iki teoride de, uluslararası sisteme dair benzer varsayımlar yer almaktadır. Buna göre, uluslararası sistem anarşik bir yapıya sahiptir ve bu anarşi hali devletlerin davranışlarını belirler, devletler bu sistemin başat aktörleridir ve rasyonel bir şekilde hareket etmektedirler. Pozitivist teoriler olarak, devletlerin davranışlarını uluslararası sistemin materyalist yapısına referansla açıklamaya çalışan neoliberalizm ve neorealizm, rasyonel seçim modelini temel almaktadır. Devlet üstü karar alıcı erkin yokluğu ve bu durumda var olan uluslararası anarşi ortamı konusunda da fikir birliği içerisinde olmasına rağmen, bu teorilerin ayrıştığı alanlar da mevcuttur. Neoliberalizm ve neorealizm arasındaki en büyük farklardan birini, klasik tartışmada da olduğu gibi, anarşik uluslararası sistemde devletlerin hangi yolları seçerek ayakta kalabilecekleri sorusuna verilen cevap oluşturmaktadır. Devletlerarasında işbirliğinin mümkün olup olmadığı, eğer mümkünse bunun ne gibi koşullar altında var olabileceği, savaş halinin kaçınılmaz olup olmadığı vb. uluslararası sistemin anarşik yapısında devletlerin hangi tür eylemleri alabildikleri ve/ya alacakları sorularına verilen yanıtlar üzerinden, bu iki teori arasındaki farklılıklar ortaya çıkmaktadır.

Uluslararası sistemin 1970'lerden itibaren giderek karmaşıklaşan yapısı, ekonomi başta olmak üzere farklı meselelerin siyasi arenada öne çıkmasına sebep olmuştur. Bu çerçevede, askeri güce dayanan ve insan doğasına odaklanan realist kurama karşın, askeri gücün yanında farklı faktörlerin de etkili olabileceğini, insan doğasından ziyade uluslararası sistemin yapısının devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerini etkilediğini öne süren neorealist yaklaşım ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede, uluslararası sistem içerisinde fonksiyonlarını yerine getirme yetkinlikleri, devletlerin kapasitesine bağlı olduğundan her bir devlet, gücüyle orantılı olarak bu fonksiyonları yerine getirecek ve dolayısıyla da, devletlerarasında farklılıklar söz konusu olacaktır (Serdar, 2015, s.17). Bu açıdan, uluslararası sistemin aktörleri olan devletlerin güç dağılımında eşitsizlik hâkimdir. Tıpkı realizmdeki gibi, neorealizm de, uluslararası sistemin anarşik yapısını ve devletlerin en temel endişelerinin güvenlik ve beka sorunu olduğunu kabul etmesine rağmen, Soğuk Savaş dönemindeki çift kutuplu yapının çözülmesiyle, artık devletlerin uluslararası arenada karşılaştığı zorlukların daha da arttığını ve derinleştiğini savunmaktadır.

Her bir aktörün kendi başının çaresine bakmak zorunda olduğu anarşik yapı içerisinde, güvenliğin en önemli amaç olması, devletlerin birbirlerinin gücünü dengeleyici yönde tavır takındıkları sonucuna götürür. Ancak günümüz dünyasının çok kutupluluğu, bir taraftan devletlerin çok sayıda başka aktöre karşı kendi konumlarını değerlendirmelerini gerekli kılarken, diğer taraftan da, muhtemel tüm koalisyonların gerçek ve potansiyel güçlerini hesaba katmak zorunluluğunu doğurmuştur (Waltz, 1993, s.73). Bu açıdan, hem askeri gücün yanında başka güç türlerinin de uluslararası arenada devletlerin birbirlerine karşı görece pozisyonunu etkilediği, hem de savaş halinin değişmez olmadığı, devletlerin denge unsuru olarak işbirlikleri yapabileceği de kabul edilmiş olmaktadır. Bu noktada, özellikle defansif realizmin, işbirliği olasılığını inkar etmediğinin altı çizilmelidir (Jervis, 1999, s.62).

Farklı güç unsurlarının kabulü ile özellikle defansif realizme referansla, devletler arasında işbirliğinin mümkün olabileceği anlayışı, neorealizmi neoliberalizme yaklaştıran iki temel unsurdur. Ancak, neoliberalizm, devlet dışı aktörlerin varlığını ve sistem içerisindeki etkilerini öne çıkartması yönüyle, neorealizmden ayrılmaktadır. Neoliberalizmin, uluslararası sistemin anarşik yapısını benimsemesine karşın, karşılıklı bağımlılığı ön plana çıkaran yönü, devletlerin görece kazanımlarından ziyade, hepsinin ortaklaşa kazandığını iddia ettiği mutlak kazanıma işaret etmektedir. Devletlerarasında, özellikle ekonomik konularda karşılıklı bağımlılığın arttığını ve devletlerin gücün askeri boyutundan ziyade ekonomik boyutuna önem vermeye başladığını iddia eden bu yaklaşımda, ekonomik konularda işbirliği çabalarının daha yoğun ve başarılı olduğu savunulmakta ve gücün farklı unsurlarına dikkat çekilmektedir (Serdar, 2015, s.21). İşbirliği yoluyla tüm tarafların kazanacağını ileri süren neoliberalizm, bu yönüyle daha çok ekonomiye odaklanmaktayken, neorealistlerin öncelikli kaygısını güvenlik oluşturmaktadır. Diğer bir deyişle, anarşik yapının devletlerin işbirliği yolunu seçmelerine engel olduğunu her iki yaklaşım da paylaşıırken, neorealist yaklaşımda hâkim olan eğilim çatışma hali iken, neoliberalerler, özellikle kurum ve rejimlerin oynadığı role atfen, muhtemel işbirliği yollarını tanımlar ve devletlerin ortaklaşa çalışabileceğine imkân tanır (Grieco, 1988, s.486).

Uluslararası sistemin anarşik yapısı ve bu yapı içerisinde her aktörün kendi başının çaresine bakmasının zorunlu olduğu, dolayısıyla görelî ya da mutlak, devletlerin güç kazanımlarının temel alındığı göz önünde tutulacak olursa, devletlerin ister varlıklarını sürdürülebilme isteği olsun, isterse ekonomik çıkarlarının garanti altına alınması; her iki koşulda da, güvenlik olgusu ve beraberinde ortak eylemi doğuracak şartların varlığı, bu iki yaklaşımı kesiştirmektedir. Askerî güç dışında farklı güç kaynaklarının da uluslararası arenada devletlerin görelî pozisyonlarını etkilediği, çok kutuplu düzende aktörlerle birlikte çıkarların da katlanarak artması sonucu denge unsurlarının çeşitlenmesi ve teknolojik gelişmelerin de katkısıyla birtakım yeni meselelerin güvenlik sorunu olarak değerlendirilmeye başlanması, günümüzde devlet ve devlet dışı eyleyiciler arasındaki ayrımı bulanıklaştırdığı gibi, güç, çıkar ve güvenlik tanımlamalarını da değiştirmiştir. Bu çerçevede, ancak realizmin neorealizme, liberalizmin ise neoliberal kurumsalcılığa dönüşmesiyle var olabilmiş yakınsama, iki yaklaşımın da 'rasyonalist' araştırma programı belirlemesi, anarşi varsayımını her ikisinin de temel alması ve işbirliğinin evrimi ile kurumların önemini sorguluyor olmalarını mümkün kılmıştır (Waeber, 1996, s.163).

3. NEOREALİST ve NEOLİBERAL PERSPEKTİFTEN BİYOLOJİK ÇEŞİTLİLİK REJİMİ

1992'de imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nden önce, çoğunluğu bölgesel niteliğe sahip ve belirli bir amaca dönük pek çok anlaşma yapılmıştır. Belirli türlerin ve/ya ekosistemlerin korunmasına yönelik olan bu anlaşmalar biyolojik çeşitliliğin sürdürülebilmesinde belirli faaliyetlerin düzenlenmesine katkıda bulunmuşsa da, konunun uluslararası alanda önemine ancak BÇS ile dikkat çekilebilmiştir. Biyo-çeşitlilik unsurlarına yönelik insan kaynaklı tehdidin giderek büyümesi, meselenin uluslararası düzeyde kapsamlı bir şekilde ele alınmasını zorunlu kılmıştır (Topçu, 2012, s.59). Bir taraftan artan dünya nüfusu, diğer taraftan da devletlerin gelişmişlik ve güç yarışının dayattığı uluslararası sistemde, doğal kaynakların aşırı tüketimi hız kazanırken; Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte uluslararası ticaret hacminde yaşanan artış ve piyasa ekonomisinin hâkim güç haline gelmesi de, biyolojik türlerin alınıp-satılmasını kolaylaştırmış, bu durum da, doğal kaynakların varlığına tehdit oluşturur hale gelmiştir. Bu çerçevede, ekolojik prensiplerin ekonomik politikalara entegrasyonunun hedeflenmesiyle biyolojik çeşitlilik de uluslararası boyut kazanmıştır (Demir, 2013, s.70). Ekosistem ve tür çeşitliliğine yönelik tahribatın yanı sıra, teknolojik gelişmelere bağlı olarak, genetik değişikliğin de tehlike altına girmesi, BÇS'ye ek protokollerin de imzalanması sonucunu doğurmuştur.

1982 yılında, gümrük tarifeleri ve ticaret alanında yeni bir uzlaşmanın öngörüldüğü ancak tarım alanında tıkanıdığı için başarısız olarak görülen GATT¹ üyelerinin bakanlar görüşmesi, aslında bu alanda büyük değişimler getirecek olan ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'nün kurulacağı Uruguay Görüşmeleri'nin tohumlarının atıldığı toplantıdır ("The Uruguay Round", t.y.). 1986'da Uruguay'da başlayıp, 1994 yılında Fas'ta 123 ülkenin imzasıyla sona eren müzakerelerle, dış fırçasından eğlence teknelerine, bankacılıktan telekomünikasyona, pirinç geninden AIDS tedavi yöntemlerine kadar neredeyse tüm ticaret alanlarını kapsayan, bu nedenle de tarihin en büyük ticaret müzakeresi olarak anılan anlaşmaya varılmıştır ("The Uruguay Round", t.y.). Gerek katılan ülke sayısı, gerekse ele alınan konular açısından tarihinde yapılagelmiş en kapsamlı GATT toplantısı olan Uruguay Görüşmeleri'nde, uzlaşmaya varılan en önemli meselelerden birisini tarım konusu oluşturmuştur. Öyle ki, *Blair House Accord* olarak bilinen, ABD ile AB arasında 1992-93 yıllarında varılan uzlaşmanın sonucunda, tarım üzerindeki açmazın çözüme kavuşturulmasıyla ancak Uruguay Görüşmeleri sonuçlandırılabilmiştir (Paarlberg, 1997, s.414).

Özellikle Avrupa Birliği ile ABD arasında görüş ayrılıklarına sebep olan tarımla ilgili değişiklikler, ithalat tarifelerindeki indirim ile iç üretim desteklerine getirilecek kısıtlamaların karara

¹ Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması'nın İngilizce karşılığı olan "General Agreement on Tariffs and Trade" söz öbeğindeki kelimelerin ilk harfleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur.

bağlanmasıyla çözülmüş ve tarım DTÖ kapsamına alınmıştır. Uruguay Görüşmeleri'nde, uluslararası tarımsal ticaretin serbestleştirilmesi ve gelişmekte olan ülkeler de dâhil olmak üzere tüm devletlerin tarımsal üretimde rekabet edebilecekleri küresel bir pazarın oluşturulması amaçlanmıştır (Guruswamy, 2002, s.487). Özellikle ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkelerin isteğiyle ele alınmış olan sınai ve fikri mülkiyet hakları konusu, bu görüşmelerin bir diğer önemli ayağını oluşturmaktadır. Bu kapsamda, marka, patent ve telif haklarının korunması karara bağlanmış ve konuyla ilgili bazı standartlar getirilmiştir. DTÖ bünyesindeki TRIPS² mutabakatıyla şekillenmiş olan küresel fikri mülkiyet hakları rejimi, liberalizasyon süreciyle beraber işlerlik kazanmış ve genetik kaynakların özelleştirilmesini kurumsallaştırmıştır (Aksoy, 2014, s.37).

Soğuk Savaş yılları boyunca, ABD ile olan ilişkilerine göreli bir denge sağlamış olmayı başarmış olan AB, iki kutuplu sistemin sona ermesiyle Amerika'nın gücüne alternatif bir odak olamamış ve ABD öncülüğündeki yeni dünya düzeninde başat aktör olarak kendini konumlandıramamıştır. Bu bağlamda, ABD'nin neoliberal iktisat politikaları ile yeni muhafazakârlıktan beslenen güvenlik tanımlamalarının karşısında duramamış ve kendi iç dengelerinde değişikliklere gitmiştir. Bu çerçevede, AB'nin en eski politikalarından biri olan ve 1962'de uzlaşya varılan Ortak Tarım Politikası'nda ilk büyük çapta değişiklik 1992 yılında "MacSharry" reformu olarak da bilinen bir düzenlemeyle yapılmıştır. Bu kapsamda, fiyat desteklerinden alan bazı doğrudan desteklere geçilmesi ile Avrupa çiftçi toplumunda ekonomik uygulanabilirliği sağlayan çiftçiyi doğrudan destekleme mekanizması oluşturularak, AB tarımında rekabetin geliştirilmesi, tarımsal piyasanın istikrarının sağlanması, üretimin çeşitlendirilmesi, çevrenin korunması ve AB bütçe harcamalarının dengelenmesi amaçlanmıştır (Şener, 2015, s.13). Bu amaç doğrultusunda, AB'nin tarım ürünleri ithalatında koruyucu, ihracatında da destekleyici bir politika izlemesinin, diğer tarım ürünleri ihracatçısı ülkelerin tarım ve ekonomilerinde meydana getirdiği olumsuz etkinin giderilmesi yönünde de adımlar atılmıştır (Varol, t.y., s.2).

Ocak 1995'te yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü'nün Tarım Antlaşması ile dünya tarım ürünleri ticaretinde serbest piyasa mekanizması prensiplerine dayalı bir sistem oluşturma (Aydın, 2004, s.17) çabalarının tarafı olarak AB'de, OTP, artık harici düzeyde ve DTÖ'nün kurallarının dikkate alınarak uygulandığı bir politika haline gelmiştir. Bu minvalde, Dünya Ticaret Örgütü'nün yeni tur müzakerelerinde (Millenium Round) AB'nin elinin güçlendirilmesi için, bir revizyona daha ihtiyaç duyulmuş ve bu kapsamda, "Gündem 2000" (Agenda 2000) ile tarım sektöründe yeni düzenlemelere gidilmiştir (Varol, t.y., s.5). MacSharry Reformları'nın devamı niteliğinde hazırlanan bir dizi reformla, Birlik üreticilerinin iç ve dış alanda rekabet gücünün artırılması, ürün güvenliğinin sağlanması, tarım toplumunun yaşam kalitesi ve gelir düzeyinin artırılması, çevre korumanın OTP ile bütünleştirilmesi, tarım alanındaki AB mevzuatının sadeleştirilmesi, DTÖ taahhütlerine uyum sağlanması vb. 21. yüzyılda OTP'nin işleyişine yön verecek yeni amaçlar saptanmıştır (Topçu, 2003, s.20).

AB üyeleri başta olmak üzere, DTÖ'nün tarım konusunda getirdiği kurallara göre iç piyasalarında ve tarımsal üretimlerinde değişikliğe giden ülkeler, bir taraftan da, uluslararası arenada varılan bir uzlaşıyla, neoliberal politikaların meydana getirdiği olumsuz etkilere karşı bir korunma mekanizması oluşturmaya çalışmışlardır. Yine bu süreç içerisinde imzaya açılan BÇS ile de, uluslararası sermayenin baskıları altında gün geçtikçe gerileyen geleneksel tarımın korunması ve kırsal kalkınmanın desteklenmesi ile biyo-teknoloji alanındaki gelişmeleri patent haklarıyla tekeline tutan şirketlerin biyolojik çeşitlilik üzerinde oluşturacağı zararın kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Küresel ekonomik dönüşüme kapılarını kapayamayan ve tek başlarına etkilerine karşı duramayan devletlerin, bu değişimle ulusal ekonomilerinde meydana gelmesi olası dezavantajlı durumların uluslararası bir sözleşmeyle en aza indirgenmesi yolunu tuttukları iddia edilebilir. Bu çerçevede, BÇS'nin sekizinci maddesinde yer verildiği üzere, "biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına olası olumsuz etkileri ve insan sağlığına yönelik zararları da dikkate alınarak, biyo-teknoloji ürünü olan

² Ticaretle Bağlantılı Fikri Mülkiyet Anlaşması'nın İngilizce karşılığı olan "The Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights" söz öbeğindeki kelimelerin ilk harfleri bir araya getirilerek oluşturulmuştur.

genetiği değiştirilmiş organizmaların kullanımı ve piyasaya sunulmasıyla doğabilecek tüm riskleri yönetmek ya da kontrol altına almak için gerekli araçları belirlemek ve devamlılığını sağlamak” (“Convention on Biological Diversity”, 1992, s.6) karara bağlanmıştır. Yine aynı maddede yer alan, “biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımına ilişkin geleneksel yaşam tarzlarına sahip olan yerel toplulukların bilgi ve pratiklerinin koruma altına alınması ve devamlılığının sağlanması ile bu toplulukların onayı ve katılımıyla da bu bilginin uygulamasının yaygınlaştırılmasının teşvik edilmesi” (“Convention on Biological Diversity”, 1992, s.6) hakkındaki kararlar da, geleneksel üretim tarzının önemine dikkat çekilmiştir.

Genetiği değiştirilmiş tarımsal ürünlerin 1996 yılında dünya ticaretine girmesiyle birlikte, bu ürünlerin insan, hayvan, bitki ve çevreye olan etkilerine ilişkin tartışmalar da başlamıştır (Haspolat, 2012, s.77). Bu çerçevede, BÇS’nin temel iki hedefi de, 2000 yılındaki Cartagena ile 2010’daki Nagoya ek protokolleriyle uluslararası gündemde tekrar ele alınmıştır. Kabulünden üç sene sonra, 2003 yılında yürürlüğe giren Cartagena Protokolü, modern biyo-teknolojinin ürünü olan genetiği değiştirilmiş organizmaların ülkeler arası hareketini yönetmeyi amaçlayan uluslararası bir antlaşmadır (“About the Protocol”, t.y.). 2010 yılında kabul edildikten dört yıl sonra yürürlüğe giren Nagoya Protokolü’nün amacını ise, genetik kaynakların kullanımından doğan yararların adil ve eşit bölüşümü ve bu yolla biyo-çeşitliliğin korunması ile sürdürülebilirliğine katkıda bulunma oluşturmaktadır (“About the Nagoya Protocol”, 2015). Her iki protokolle, biyolojik kaynaklara erişim ve bölüşümü ile bu kaynakların çeşitliliğinin korunmasına yönelik, önemli kriterler getirilmiştir. Ancak, uygulama alanında gerekli şartları sağlama konusunda yetersiz kalmaları nedeniyle, oluşturulan bu çerçeve, yereldeki toplulukların üzerindeki etkileri de dâhil, genetik kaynakların metalaştırılması yönündeki artan eğilime karşı güçlü bir alternatif sunamamıştır (Aksoy, 2014, s.29).

Biyo-çeşitliliğe sahip alanların büyük çoğunluğu ile genetik kaynakların menşei olan ülkeler Güney’de yer alırken, biyolojik kaynaklardan istifade edebilecek teknolojiye Kuzey ülkelerinin sahip olması, biyo-çeşitlilik sözleşmesi ve ek protokolleriyle belirlenen hedeflere ulaşmanın oldukça çekişmeli ve zor olduğuna işaret etmektedir (Aksoy, 2014, s.30). Bir tarafta ileri teknolojiye sahip gelişmiş ülkelerin genetik alanında kaydettiği değişiklikler ve bu yeni yöntemleri kullanımına alan çok uluslu sermaye gruplarının geleneksel üretimi tehdit eder hale gelmesi, diğer tarafta ise, organik ürünler ile genetiği değiştirilmiş organizmalar arasında meydana gelen piyasa hiyerarşisinin sonucu oluşan eşitsizliklerin, biyolojik çeşitliliğe erişim ve bu kaynakların kullanımından doğan faydanın hakkaniyetli bölüşümünü engellemesi, hem devletlerarasındaki güç ve kapasite farklılıklarına işaret etmekte, hem de neoliberal piyasanın küresel hâkimiyetini göstermektedir.

Ekolojik ve ekonomik açıdan yükselen bir değer olarak sürdürülebilir gelişme modeline dâhil edilmiş olan biyolojik çeşitlilik, bu yönüyle gerek yerel gerekse küresel ekonomik politikalar kapsamında önemli bir stratejik güç olarak ele alınmaya başlanmıştır (Demir, 2013, s.68). Ozon ya da iklim rejiminin aksine, BÇS’nin ele aldığı konular, tikel devletlerin sınırları dâhilindeki meseleleri ilgilendirdiğinden, sözleşme temelde ulusal kaynakları doğrudan etkileyecek milli kalkınma politikalarının küresel düzeyde yönetme rejimini kurmuş olmaktadır (Swanson, 1999, s.308). Her ne kadar, BÇS bünyesinde çok önemli unsurları barındırsa da, genetik kaynaklar ile ilgili bilgi birikiminin korunması konusunda devletlerin sorumlulukları nasıl üstlenecekleri konusunda belirsizlikler içermektedir (Aksoy, 2014, s.33). Taraf ülkelerin yükümlülüklerini hangi ölçülerde yerine getirmeleri konusunu kendilerine bırakırken, sözleşme ile dar kapsamlı bir hedef tür, ya da hedef habitat koruma ilkesi yerine; her ülkenin bu konuda kendi karar verme mekanizmalarınca geliştirilecek çok daha geniş kapsamlı ulusal program ve politikalar temel alınmaktadır (Karagöz, 1998, s.2). Bu açıdan, devletlerin bu alandaki ulusal kaynaklarını koruma ve dışarıdan gelebilecek olası tehlikelere karşı kontrol mekanizmaları oluşturma zorunluluğu, güvenlik tanımlamalarını genişletmiş ve gıda konusu da neorealist çerçevede yeni bir tehdit konusu haline gelmiştir. Yeni tehdit alanları da, çevresel sorunların katlanarak devam etmesi, ulusal ve uluslararası düzeyde istikrarsızlıklara yol açma, uzlaşmazlık ve hatta çatışmalara neden olma potansiyeli taşıdığından, hükümetleri bu sorunları önleyebilmek ve

giderebilmek için ortak politikalar geliştirmek ve hukuksal düzenlemeler yapmak zorunda bırakmıştır (Algan, 2002, s.21).

4. CARTAGENA PROTOKOLÜ ve BİYOLOJİK GÜVENLİK

Çevreyi ve doğal kaynakları koruma amacıyla kurulan diğer uluslararası rejimlerde olduğu gibi, ek protokolleriyle beraber Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ile ortaya çıkan rejimin de, devletlerin ekonomik ve politik çıkarlarındaki uyumsuzluklarını, egemenlik haklarıyla ilgili kaygılarını ve çevresel tehditlerin önceliği ve sorumlulukların paylaşımı alanındaki farklı bakış açılarını uzlaştırma konusundaki problemleri gidermesi gerekmektedir (Chasek, Downie ve Brown, 2010, s.203). Çevre ve Kalkınma Hakkındaki Rio Deklarasyonu'nun 15 numaralı prensibinde yer alan ön tedbirci yaklaşıma uygun olarak, amacının insan sağlığı üzerindeki riskler göz önünde bulundurularak ve özellikle sınır ötesi hareketler üzerinde odaklanarak, biyolojik çeşitliliğin korunması ve sürdürülebilir kullanımı üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilecek ve modern biyo-teknoloji kullanılarak elde edilmiş olan değiştirilmiş canlı organizmaların güvenli nakli, muamelesi ve kullanımı alanında yeterli bir koruma düzeyinin sağlanmasına katkıda bulunmak ("About the Protocol", t.y.) olduğu belirtilen Cartagena Protokolü, biyolojik güvenliğin sağlanmasını hedeflemektedir.

2003 yılında yürürlüğe giren Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, genetik olarak değiştirilmiş organizmaların sınır ötesi hareketleriyle ilgili, evrensel düzeyde bağlayıcı ilk hukuk belgesi olması nedeniyle büyük önem taşımaktadır (Kıvılcım, 2012, s.101). Biyo-teknoloji alanında gücü elinde bulunduran ve transgenik ürün ihracatı yapan ülkelerin çekince ve itirazlarına karşın, çok sayıda devletin katılımının gerçekleştiği protokolün, biyo-güvenlik alanında uluslararası bir teamül oluşturma yolunda başarılı olduğu iddia edilebilir. Ancak, ticaret, güvenlik ve biyolojik çeşitlilik konularının farklı aktörlerin güç ve çıkar tanımlamalarına göre iyice karmaşık bir hal alması, bir taraftan biyo-güvenlik protokolünün hazırlanma ve uygulama aşamalarındaki zorluğa işaret ederken, diğer taraftan da, getirilen düzenlemelerin önemli bir kısmının uygulanabilirliğini net olarak belirtmek yerine muğlak bırakmasını da beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede, BÇS'de biyolojik çeşitliliğin devletlerin egemenlik hakları kapsamında değerlendirilmesi ile beraber, protokolle ilgili mevzuat yapımı da devletlerin inisiyatifine bırakılmıştır. Bu durum da, protokolün uygulanmasının, hem devletlerin konu hakkındaki yasal değişikliklere karşı nasıl bir tavır sergilediklerine, hem de bu türden bir değişikliği yapabilecek kapasite ve fon birikimine sahip olup olmadıklarına göre şekillenmesine sebep olmuştur. Diğer bir deyişle, Cartagena Protokolü, tarımsal biyo-teknolojinin çevresel etkilerini değerlendirebilmek için küresel standartlar belirlememiştir (Falkner, 2000, s.311).

Ulusal mevzuatlar arasındaki farklılıklar, devletlerin karar alma süreçlerinde çeşitli çıkar gruplarının baskıları ve kapasite kurulumunun, biyo-teknoloji alanındaki hızlı ilerleyişe ve küresel sermayenin işleyişine yetişememesi, protokolün çerçevesini çizdiği hedeflere ulaşılabilmesinin önünde engel oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin fikir ayrılıklarının protokol kapsamında uzlaştırılma çabası da, bazı konularla ilgili düzenleme getirilmesini engellemiştir. Bu bağlamda, protokolle gıda güvenliği konusu yer almazken, işlenmiş gıda ürünleri de protokol kapsamı dışında bırakılmıştır (Haspolat, 2012, s.78). Protokolle yer alan bir takım muafiyetler, sözleşmenin etkinliğine gölge düşürmekteyken, malların etiketlenmesi, sorumluluğun paylaşılması, kapasite geliştirme ve teknoloji transferi konularında yardım sağlanması konularında da mutabakata varılamamıştır (Falkner, 2000, s.312). Bu açıdan bakıldığında, protokolün biyolojik güvenliğin sağlanmasında gerekli, ancak yeterli olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Diğer bir deyişle, mevcut biyo-çeşitlilik yönetim mekanizmasının, genetik kaynakların muhafazasını sağlama konusunda yetersiz kaldığı iddia edilebilir (Aksoy, 2014, s.27).

5. BİYOLOJİK GÜVENLİK ve GENETİĞİ DEĞİŞTİRİLMİŞ ORGANİZMALAR

Hızla artan talebi karşılamak için doğal kaynakların aşırı kullanımının gerçekleştiği son elli yıl içerisinde, yeryüzündeki canlı çeşitliliğinin çoğunlukla geri döndürülemez şekilde kaybı da yaşanmıştır (Chasek ve diğerleri, 2010, s.226). Giderek artan dünya nüfusuna, doğal kaynakların kendilerini yenileme potansiyellerini göz önüne almadan bilinçsiz ve aşırı tüketimi de eklenince, verimliliğin artırılması amacıyla doğal yollardan üretimin yerini teknolojinin günden güne daha da artan etkisiyle, tarım alanında farklı proseslerden faydalanılmaya başlanılan bir döneme geçilmiştir. İlki, insan ve hayvan gücüne dayanan üretimden, makinelere geçiş olarak nitelendirilebilecek bu sürece, üretim miktarını artırmak için daha sonra gübre ve ilaçlama benzeri kimyasallar dâhil edilmiştir. Bu sürecin toplumsal alana yansması ise, tarımla geçimliliğini sağlayan kırsal nüfusun, emeğini satabileceği alternatif alanlar olarak kentlere göç etmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Gelişmiş ülkelerde görece tamamlanmış, gelişmekte olan ülkelerde ise hâlihazırda devam etmekte olan bu sürecin sonucunda, küçük toprak sahiplerinin büyük gıda firmalarıyla rekabet edememeleri nedeniyle, geleneksel yöntemlerle yapılan tarım adeta durma noktasına gelmiştir. Kırsal nüfusun artan neoliberal baskılar ve biyo-teknoloji alanında yaşanan değişimlerle, aldığı göçlerle sürekli talep fazlası artan kentlere gıda teminini gerçekleştirmeleri imkânsıza yakındır.

Kısa süreli etkilerinin her zaman anında gözlemlenemiyor oluşu, devletlerin fayda-zarar maliyetlerindeki farklılıklar, devlet dışı aktörlerin uluslararası sisteme entegrasyonu vb. pek çok faktörün etkisi, çevrenin, doğa ve içindeki canlılarla insan türü arasındaki iktidar mücadelesini içerdiğini, ancak bunun da ötesinde, bireyin bireyle olduğu kadar, devletin devletle olan güç paylaşım sürecinin de en büyük mücadele alanı olarak her zaman politikanın parçası olduğunu göstermektedir. Politikayı, kabaca, kıt kaynakların paylaşımı olarak ele alacak olursak, kast edilen kaynağın temel olarak doğanın sağladığı kaynağa işaret ettiği söylenebilir. Bu çerçevede, doğal kaynaklara erişim, bölüşümünde daha büyük pay alma ve mümkünse tümüne hükmetmenin, tarih boyunca sadece insanın çevreyle olan mücadelesine değil, en az bunun kadar, çevrenin parçası olan ‘öteki’ insanla olan iktidar ilişkisine de yön veren en önemli saik olduğu iddia edilebilir. Bu durum, doğal kaynaklar üzerindeki hükmetme rekabetinin acımasız hale geldiği endüstrileşmeyle başlayan süreçten itibaren ele alınacak olursa, hem doğa üzerinde bırakılan etkinin yıkıcılığı hem de bireyler arasındaki iktidar ilişkilerinin makro alandaki yansması olarak devletler düzeyindeki güç farkının, temelde insanlık tarihinin yaklaşık son iki yüzyılının sonucu olduğu söylenebilir.

Kapitalizmin kâr maksimizasyonuna dayalı yapısı, üretim artışını, daha fazla üretim de, doğal kaynakların aşırı ve hızlı tüketimini zorunlu kıldığından, süreç içerisinde hem bilgi birikiminin hem de maliyetleri düşürmenin temel ögesi olan emek sömürsünün sonucu olarak kolonileşmeyi, dolayısıyla günümüz dünyasını da etkileyecek şekilde uluslararası alanda eşitsiz güç ilişkilerini de meydana getirmiştir. Tarihi dinamiklerin hem sosyo-ekonomik hem de siyasi yönelim ve değişimleri etkileyen en önemli güçlerden biri olması, geçmişte inşa edilmiş iktidar ilişkilerinin ve bu ilişkiler bağlamında gelişen uluslararası yapının, devletlerin birbirlerine kıyasla sahip oldukları her türlü güç unsurunun avantajını farklı seviyeler ve çeşitli yöntemlerle de olsa devam ettirebildiklerini göstermektedir. Diğer bir deyişle, sömürgeci güçlerin kolonileri üzerinde kurdukları eşitsiz ilişkinin, İkinci Dünya Savaşı sonunda oluşan ve egemen devletlerin hukuki eşitliğine dayanan uluslararası ilişkiler düzenine rağmen varlığını sürdürmekte olduğunu iddia etmek yanlış olmayacaktır. Kuzey-Güney, birinci-üçüncü dünya ve/ya gelişmiş-az gelişmiş ülkeler vb. dikotomiler üzerinde farklı anlamlandırma biçimleriyle ifade edile gelmiş olan devletlerarası güç farklılıklarının temelinde de, tarihsel eşitsizliklerin hem reel politikada hem de söylemsel düzlemde üretilmiş olması yatmaktadır.

Hiyerarşik ilişkinin üst kısmında yer almış olan güç sahiplerinin, hem doğaya hem de ilişkinin ‘ötekisi’ olan taraflara uyguladığı erkin sonuçları neticesinde derinleşen ve kendini yeniden üreten eşitsizliklerin günümüze yansıyan sonuçlarının sorumluluklarını alma konusunda ortak tavır almaktaki isteksizlikleri ve/ya yetersizlikleri, çevresel meselelere çözüm getirilmesinde devletlerarası işbirliğinin

önündeki engellerin bir tarafını oluşturmaktadır. Diğer tarafında ise, çevresel tahribatın hem emek sömürüsüyle bireye bakan yönüyle, hem de buldukları coğrafyaların kaynaklarının aktarımı yoluyla direkt doğaya olan etkisiyle, kapitalist rekabetten iki kat zarar görmüş olan hiyerarşinin alt kısmında yer alan bölgeler/ülkeler yer almaktadır. Sorumluluk bir tarafa, sürecin dezavantajlarının giderilerek, devletlerarası daha adil bir düzenin kurulabilmesi için, doğal kaynakların kullanımı ve dolayısıyla ortaya çıkacak çevresel tahribatın haklı ve mazur görülmesi gerektiği konusunda gerekçelerle uluslararası sistemdeki iktidar ilişkilerinde görelî güçlerini artırmaya ve/ya var olan güçlerini korumaya yönelik politika geliştiren kalkınma skalasında daha ‘geride’ yer alan devletlerin çıkar hesapları da, çevreyle ilgili sıkıntılarının giderilmesi ve müşterek karar alınmasının önünde engel olarak durmaktadır. Devletlerarası eşitsiz ilişki, tikel devletlerin her birinin iç dinamikleri ve işlerliğinin farklılığı, çevre tahribatının etkilerine karşı kısa vadede hangi bölgelerin daha savunmasız olduğu vb. pek çok faktöre ek olarak, 80’ler sonrası etkisinin hissedilmeye başladığı, ancak Soğuk Savaş sonrası ivmelenen neoliberal politikaların ve süreç içerisinde güç kazanan çok uluslu şirketlerin uluslararası arenada etkilerini giderek artırmaları da, çevresel meselelerin çözümünde varılacak işbirliğine yön veren bir etken olarak işlev görmeye başlamıştır.

Teknoloji alanında gelişmelerin önünün açılmasının belirli maddî koşullara ve dolayısıyla fonlamaya bağlı olması, bilginin üretimi, üretilen bilgiye erişim ve bu erişimin ne derece kimlere açık olacağı konusunun ekonomik ve bu nedenle de siyasi dinamiklerden bağımsız ol(a)mayacağına işaret etmektedir. Bilginin kendisinin güç aracı olarak işlev görmesi ve bilginin üretimi yoluyla iktidar ilişkilerinin şekillendiği de göz önüne alınacak olursa, sadece sosyal hayata ilişkin konuların değil, doğa bilimlerini ilgilendiren konuların da ekonomi politikten tamamen bağımsız bir şekilde araştırmanın parçası haline geldikleri söylenemez. İçinde bulunulan yapısal kısıtlamalar bir kenara, ele alınacak meselenin çözüme kavuşturulmasında verilen öncelik, bu önceliğin kararının hangi aktörlerce ne gibi çıkar tanımlamaları neticesinde ortaya çıktığı sorunsalı vb. pek çok koşul tarafından şekillenen bilgi üretimi ve dolayısıyla bilginin kendisi başlı başına yeni iktidar alanları ve hiyerarşi tarafları meydana getirmektedir. Bunun da ötesinde, teknik yeterlilik gerektiren durumlar ile sahibine herhangi bir şekilde çıkar sağlaması beklenen konularda, elde edilen yeni bilginin belli bir kesimin erişimine açık olup, kamusal değer olarak ortaya konulmaması ise karar vericilerin iradesine bağlıdır. Rekabetin yüceltildiği kapitalist sistemin işleyişi de, her türlü kapasite farklılığının yok sayılarak, hukukî düzlemdeki edim hakkı üzerinden eşitlik söylemine dayandığı için, her türlü eşitsizlik durumu, tikel bireyin kişisel başarısızlığına bağlanmaktadır. Diğer taraftan bakılacak olursa, elde edilen bilgi ve/ya kapasite artırımının ise, bireysel başarının ürünü olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bu nedenle, fikri mülkiyet de dâhil, her türlü kişisel zilyetlik bireyseldir ve kullanımı, paylaşımı ve devri bireyin iradesine bağlıdır.

Bu durumun özel iştiraklere yansımaları da, hukukî olarak tüzel kişilik haklarının düzenlenmesiyle güvence altına alınmıştır. Neoliberal anlayışın, kâr-zarar hesabını tüm toplumsala yayarak, her türden varlığı alınıp satılabilir meta haline getirmiş olması, bir taraftan sermaye sahiplerinin hem iç politika yapım sürecinde hem de uluslararası arenada etkilerini giderek artırmalarına imkân tanırken, diğer taraftan da, devlet tarafından kompanse edilen denge unsurlarını ortadan kaldırarak, var olan eşitsizliklerin derinleşmesini beraberinde getirmiştir. Bireylerin alım gücünde oluşan uçurum, farklı gelir gruplarına göre yeni pazarların oluşumunu da doğurmuştur. Çoğunluğu oluşturan alt gelir kesiminin, azınlıktaki üst gelir grubuna göre çok daha ucuza ürün teminine zorunlu bırakılması, düşük girdi maliyetiyle tedarik zincirine katılabilen malların tek opsiyon olarak geniş kitlelerin karşısına çıkmaktadır. Sayıca nüfusun büyük kısmını oluşturmaları da, alt gelir grubunun ihtiyaçlarının karşılandığı ürünlerin arzını sağlama işlemini az zamanda çok üretim yapacak, yani miktar olarak maksimum verimliliği sağlayacak şekilde yeni yöntemler geliştirmeyi, işletme ve yönetim pratiklerinin en temel prensibi haline getirmiştir. Ar-ge departmanlarının öne çıkması, inovasyonun kutsanması, teknolojinin artan oranda kullanıma girmesiyle insan kaynaklı hata yapma oranlarını en aza indirme gayreti ile beraber gelen denetleme ve gözetim yöntemlerinin zaman-mekân kısıtlamalarını aşarak

bireyin bireyle olduğu kadar bireyin çevresiyle kurduğu tüm ilişki süreçlerine yayılması, kontrol altına alınmamış tek bir alan bırakmamak için verilen çabanın sonuçlarıdır.

Rasyonel bireyin, her türlü riski hesaplayarak kişisel faydasını maksimize etme yükümlülüğünün ona buyurduğu hükmetme insiyakının yüzyıllardır süren etkisiyle günümüzde yaşanan toplumsal ve çevresel tahribatın, bu kez de kendisi kontrol altında tutulmaya çalışılmaktadır. Artık, çevreye verilen zararların sonucunda ortaya çıkan yeni risk alanlarının denetim altında tutulması ve karşılaşılabilecek zararların en aza indirilmesi adına farklı yöntemler geliştirilmeye, bu metotlar aracılığıyla rasyonel bireyin ‘ötekisi’ olan diğer bireyler ve doğa üzerinde alternatif hâkimiyet biçimleri inşa edilmeye çalışılmaktadır. Geliştirilen yeni yöntemlerin bilgi birikimi, teknolojik gelişmişlik ve bunları destekleyecek sermayenin varlığını gerektirmesi, mevcut düzendeki eşitsizliklerin yeniden inşa edilmesi anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, kurulan yeni iktidar biçimlerinin tarafları kendi pozisyonlarında kalmaya devam etmekte ve sonucunda hâlihazırdaki eşitsizliklerin katlanarak artması söz konusu olmaktadır. Dezavantajlı grupların karşı koyma mekanizmalarından yoksun oluşu, yeni hükmetme pratiklerinin epistemik topluluğun bilgisine referansla tek alternatif çözüm yolu olarak sunulması ve neoliberal piyasa aklının tüm ilişki biçimlerine yayılması; kapitalizmin doğurduğu olumsuzlukların düzeltilmesi, önüne geçilemiyorsa bile etkilerinin azaltılması adına başvurulmuş kaynakların da yine aynı kavram setinden beslenmesine ve dolayısıyla piyasa mekanizmasının dışına çıkılamamasına sebep olmaktadır. Başka bir deyişle, ideoloji ve tekniğin birleşimi olarak neoliberal korumayla, doğal kaynakların ancak sermayeye boyun eğme ve kapitalizmin koşulları altında kazanacakları değerle ‘kurtarılabileceği’ varsayılmaktadır (Büscher, Sullivan, Neves, Igoe ve Brockington, 2012, s. 4).

Hem tüm canlı yaşamını etkilemesi, hem de önerilen çözüm önerilerinin kısa vadeli dönüşlerinin az olması nedeniyle, çevreyle ilgili sorunların ele alınış şekillerinde, işbirliği biçimlerinde ve ortaya çıkan alternatif çıkış önerilerinde, eşitsizliklerin giderilmesi adı altında çıkar rekabetinin yeni eşitsizlikler doğurduğunu görmek mümkündür. Toplumsal hayata bakan yönüyle, insanlığın en temel problemlerinden biri haline gelen gıda temininin güvence altına alınması, doğaya bakan yönüyle biyolojik çeşitliliğin korunması ve canlı türlerinin devamlılığının sağlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Neo-Malthusian çerçeveden bakıldığında, giderek artan dünya nüfusunu doyuracak miktarda gıda üretiminin yapılabileceği doğal kaynakların yetersiz kalacağı söyleminden yola çıkarak, bir taraftan nüfus yönetiminin yapılması, diğer taraftan ise, üretimde etkinliğin maksimize edilerek gıda arzının kontrol altına alınması yönünde politikalar uygulamaya konulmaktadır. Bu bağlamda, çevreyle ilgili sorunlar, pek çok konu gündeme alınmadığı için, öncelikle teknik ‘işletme’ meselesi olarak resmedilmekte ve öyle anlaşılmaktadır (Büscher ve diğerleri, 2012, s. 14). Bu çerçeveden, nüfus artış hızının da, devletlerin gelişmişlik düzeylerini belirlemedeki ölçülerden biri olarak kabulü, tarihi eşitsizliklerin de üzerini örten bir işlev görmektedir. Çevresel tahribatın en fazla yaşandığı, doğal kaynakları sömürüye uğramış, genellikle tarımın tek tip ürüne hapsedildiği ve tüm bu yapısal eşitsizliklerin doğurduğu sonuçlarla az gelişmiş statüsünde değerlendirilmeye mahkûm edilmiş bölgelerin, yerleşik nüfusun taleplerinden ziyade piyasa mekanizmalarına bağlı olarak siyasi ve ekonomik kararlarını alabiliyor olması, nüfusunu besleyemeyen az gelişmiş ülke kategorisini kendi kendini doğrulayan kehanet haline getirmektedir.

Altında yatan tarihi ve yapısal eşitsizlik hallerini yok sayarak, geçmişten günümüze verilen tahribatın sonucunda ortaya çıkan durumu iyileştirmeye yönelik ileri sürülen öneriler, nüfus denetimlerini sağlayamadıkları için pek çok az gelişmiş ülkede gıda sıkıntısının yaşandığına odaklanmaktadır. Bir taraftan da, bu ülkelerin durumu, tarımda daha etkin üretim yöntemlerinin kullanılması gerektiği konusundaki tartışmalara da güç kazandırmaktadır. Bu açıdan bakılacak olursa, kendi kendine yetemez haldeki artan dünya nüfusunun gıda ihtiyacını karşılamamanın yolunu teknoloji kullanılarak geliştirilen üretim teknikleriyle çözüme kavuşturmak gerektiği fikri giderek yaygınlık kazanır hale gelmiştir. Tarımda insan emeğinden makinalara geçişle başlayan, doğal gübreleme ve geleneksel üretim yöntemlerinin yerini kimyasalların almasıyla devam eden sürecin, günümüzde geline

son aşamasını türlerin genetik dizinine yapılan müdahaleyle, doğanın kılcallarına kadar hükmetme hali oluşturmaktadır. Doğanın kendini yenileme kapasitesinin azalmasına paralel olarak tahmini ve dolayısıyla kontrol altına alınmasının güçleştiği doğal afetlerin risklerini azaltma adına, giderek artan oranda uygulamaya çalışılan genetik değiştirme işlemleriyle, olabildiğince çok canlı türünün kromozomlarında değişim yapılabilmesi amaçlanmaktadır.

Üretim kayıplarını en aza indirme ve bu yolla minimum girdiyle maksimum çıktıyı sağlamayı hedefleyen verimlilik artışının temel öncelik olduğu genetiği değiştirilmiş organizmalarla yapılan üretimin, gıda arzını sağlamada başvurulacak en etkin yöntem olduğu konusunda küresel çapta ciddi bir destekleme politikası yürütölmektedir. Bir taraftan artan dünya nüfusunu doyurmanın, diğer taraftan da, doğal kaynaklara daha fazla yüklenmenin önünün alınacağı ve bu yolla sürdürülebilir kalkınmaya destek olunarak çevresel tahribatın azaltılacağı iddiasının öne süröldüğu GDO'lu üretim, patent hakkını elinde bulunduran şirketler açısından değerlendirildiğinde aslında çevresel tahribatla ortaya çıkmış krizi fırsata çevirmenin adıdır. Diğer bir deyişle, üretimle gıda arzını karşılamayı, üstüne bu arzı çok daha ucuz fiyatlarla sunmayı ve bu hedefleri gerçekleştirirken de doğal kaynakların korunmaya alındığını iddia eden bu mekanizmanın işleyişindeki temel güdü kâr maksimizasyonundan başka bir şey değildir.

Sadece türlerin çeşitliliğine ve çevreye verdiği zararla değil, insan sağlığında meydana getirdiği olası etkilerin de tam olarak bilin(e)mediği GDO'lu ürünlerle piyasaya hâkim olunmaya başlanması, geleneksel üretim yöntemleriyle tarımsal faaliyet yapanları rekabet edemez hale getirmiştir. GDO'lu tohumlarda uygulanan patent hakları, çiftçiye tohum alıkoyma imkânı vermeyen sözleşme ve terminatör gen teknolojisi uygulamaları yoluyla, dünya çiftçilerinin bütünüyle tohum üreticisi birkaç büyük şirkete bağımlı kılınması kaçınılmaz hale gelmiştir (Haspolat, 2012, s.77)tar. Öyle ki, son on yıl boyunca GDO'lu bitkilere ilişkin olarak alınan her dört patennden üçünün beş firmaya (Dow, Dupont, Syngenta, Aventis ve Monsanto) ait olması ve dünyada ekilen GDO'lu tohumun %90'ının tek bir firmanın (Monsanto) tohumu olması, tohum güvenliğini oldukça azaltan bir durum olarak ortaya çıkmaktadır (Haspolat, 2012, s.77).

Bunun sonucunda da, bir taraftan kırsal kesimin geçimliklerini ellerinden alıp kentlere doğru yaşanan göçü hızlandırarak tüketici sayısının günden güne artması gerçekleşirken, diğer taraftan da, diğer seçenekleri ortadan kaldırarak üretimde tek tipleşmeye sebep olunmaktadır. Tarım sektöründe artan sermaye hâkimiyetinin geleneksel tarımla arasında kurduğu hiyerarşik ilişkinin yönü tekelleşmeyi işaret etmektedir. Ancak alım gücüne bağlı olarak organik ürün tüketme hakkının elde edilebildiği bu yapıyla, çoğunluğu oluşturan kitlelerin ise, daha az maliyetle daha çok üretilen, dolayısıyla daha ucuza satılabilen GDO'lu ürünlere erişiminin adeta zorunlu hale gelmesi, beslenmede de hiyerarşi oluşturarak mevcut eşitsizlikleri derinleştirmektedir.

GDO'lu üretimin baskın hale gelmesiyle, doğal haliyle yapılan tarımın daha yüksek maliyetle yapılabilen bir seçenek haline dönüşmesi sürecine girilmiştir. Daha sağlıklı olmasına rağmen, maliyetinin yüksek oluşu nedeniyle piyasadaki değerinin de o oranda artış gösterdiği organik tarım ürünleri, sadece yüksek gelir grupları için erişilebilir yeni bir lüks haline gelmiştir. Diğer taraftan, GDO'lu ürünler de, düşük gelirli çoğunluk için alım güçlerinin yettiği tek seçenek haline getirilmiş olmaktadır. Bu çerçevede, Biyo-güvenlik Protokolü, devletlere ihtiyati tedbir ilkesine dayanarak, güvenilir bilimsel kanıtların eksik olduğu durumlar da bile, GDO'ları yasaklayarak bu konudaki güvenliğilerini sağlamalarına izin vermektedir (Guruswamy, 2002, s.462). Diğer bir deyişle, protokol, çevresel sorunların yönetiminde ulus-devleti birincil kaynak olarak güçlendirecek şekilde, merkezi olmayan bir risk değerlendirme sistemi kurmuştur (Falkner, 2000, s.311). Ancak, devletlere bu seçeneği tanımak, her bir devletin bu kuralı uygulayabilecek eşit kapasiteye ve kaynaklara sahip olduğu varsayımını da içermektedir ve mevcut uluslararası sistemde bu durumun reel politikaya yansımaları imkânsızdır. Örneğin, Avrupa'da çiftçilikle uğraşanların sayısının az, ancak tarımın yüksek verimlilikte olması, GDO kullanımını zorunlu kılmaktan çıkarırken, nüfusunun yarısından fazlasının tarım sektöründe olduğu ve üretimin de talebi karşılayamadığı Afrika'da ise biyo-teknolojiye karşı koyabilme

gücü çok daha kısıtlıdır (Paarlberg, 2010, s.609). Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki ülkelerin pek çoğunun, biyo-teknoloji alanında gerekli bilimsel ya da düzenleyici kapasiteden yoksun oluşları, bu ülkeleri uluslararası bağlamda hukuki, finansal ve teknolojik desteklere dayanmak zorunda bırakmaktadır (Falkner, 2000, s.301).

Arz ve talep dengesinin piyasa serbestiyeti içerisinde fırsat eşitliği çerçevesinde, meta fiyatlarını belirleyeceğini salık veren kapitalist sistemde, ulaşılan denge noktasının da optimum değer olduğu iddia edilmektedir. Sunduğu fırsat eşitliği söylemiyle her türlü eşitsizliğin üzerini örten bu sistem, odak noktasına aldığı tek tipleştirilmiş rasyonel bireyin piyasada yapacağı ürün seçiminde de her tanesi birbirinin aynısı yapılmış mısırı tercih edip etmeme 'hakkını' ve seçimiyle kazanmayı beklediği fayda ile elden kaçırdığı fırsatların bedelini yüklenme sorumluluğunu da kendisine bırakmaktadır. Herkes için gerçekleştirilecek en iyi sonucu vaat etmeyen, aksine bu sonuca ulaşmayı tikel bireyin boynuna yükleyen piyasa ekonomisiyle, kazanımın sağlanması da ancak mahrumiyete bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu açıdan, bütün olarak resme bakıldığında, biyo-çeşitlilik alanında yaşanan sorunların, temelde, neoliberal paradigmanın önceliklerini yansıtan yönetim rejiminden kaynaklandığını görmek gerekmektedir (Aksoy, 2014, s.28).

6. COVID-19 PANDEMİSİ VE SÜRECE ETKİLERİ

2019, küresel düzeyde bir sağlık krizinin yaşanmaya başladığı yıl olmuştur. Covid-19 olarak bilinen pandemi, yüksek ölüm rakamları ile birlikte gelen beşeri kaybın yanında, toplumsal işleyişi de durma noktasına getirmesiyle, ekonomik olarak da tüm dünyayı zora sokmuştur. Riskleri katlanarak artıran ve dünyaya acil müdahale gerektiren daha elle tutulur bir kriz sunmuş olan pandemi, üçlü gezegen krizini – iklim değişikliği, biyolojik çeşitlilik kaybı ve kirlilik – insanlık için en büyük endişe kaynağı olmaktan bir süreliğine de olsa çıkarmıştır. Ancak, durumun aksine, pandemi üçlü gezegen krizinden bağımsız bir şekilde ortaya çıkmış bir olgu değildir. Bilimsel araştırmalara göre, Covid-19, insanlığın doğayla olan yıkıcı ilişkisinin neden olduğu, benzeri görülmemiş bir küresel sağlık krizi olarak ele alınmaktadır.

Her ne kadar, bilim insanları uzunca bir süredir biyo-çeşitlilik kaybı ve bozulmuş ekosistemler nedeniyle pandemilerin çoğalacağı yönünde uyarılar da bulunmuş olsalar da, Covid-19, dünyanın yaşanan kayıp ve yıkımın boyutuyla başa çıkmak için hazırlıksız olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bilimsel verilere göre, küresel biyo-çeşitlilik kaybıyla doğrudan bağlantılı olan Covid-19 krizinin, diğer çevre problemleriyle beraber, biyolojik çeşitliliğin korunmasının da, gezegenin geleceği için üzerinde ciddiyetle durulması gereken meselelerden biri olduğunu gözler önüne sermiştir. Çünkü bilim insanlarına göre, küresel çapta dönüştürücü bir değişim olmadığı sürece gelecekte pandemiler daha sık ortaya çıkacak, daha hızlı yayılacak, dünya ekonomisine daha fazla zarar verecek ve Covid-19'dan daha fazla insanı öldürecekler (IPBES, 2020). Bu açıdan, korona virüsün neden olduğu pandemi, bir tür uyandırma çağrısı olarak görülmeli ve sorunun çözümü için kitlesel ve acil bir eylem planı hazırlanmalı ve ivedilikle uygulamaya koyulmalıdır.

Aslında pandeminin tüm dünyaya hızla yayıldığı 2020 yılı, Biyolojik Çeşitlilik Rejimi için önemli bir tarihe denk gelmiştir. Uluslararası toplum, 2011-2020 Biyoçeşitlilik Stratejik Planı'nın³ uygulanması bağlamında başarıları ve başarısızlıkları gözden geçirmeye ve 2020 sonrası dönem için küresel bir biyo-çeşitlilik çerçevesi müzakere etmeye hazırlanırken, Covid-19 tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Pandemi nedeniyle yapılması planlanan toplantıların tarihlerinde gecikmeler yaşansa da, BM

³ 18-29 Ekim 2010 tarihleri arasında Nagoya'da düzenlenen Taraflar Konferansı'nın onuncu toplantısında, 2011-2020 dönemi için kabul edilen Biyoçeşitlilik Stratejik Planı, yalnızca biyo-çeşitlilik ile ilgili sözleşmeler için değil, tüm Birleşmiş Milletler sistemi ve biyo-çeşitlilik yönetimi ve politika geliştirme ile uğraşan diğer tüm ortaklar için biyo-çeşitlilik hakkında kapsayıcı bir çerçeve sunmuştur ("About the Nagoya Protocol", 2015).

tarafından 15 Eylül 2020’de durumla ilgili bir rapor yayınlanmıştır. 2010 yılında on yıllığına belirlenen küresel biyo-çeşitlilik hedeflerinde kaydedilen ilerlemeye ilişkin hazırlanan bu rapor, bir miktar ilerlemeye rağmen, doğal yaşam alanlarının küçülmeye devam ettiğini, çok sayıda türün insan faaliyetleri nedeniyle yok olma tehdidi altında olduğunu ve çevreye zararlı devlet sübvansiyonlarının ortadan kaldırılmadığını ortaya koymuştur (“Global Biodiversity Outlook 5”, 2020). Diğer bir deyişle, rapor, bazı alanlarda ilerlemeye rağmen, doğal yaşam alanlarının kaybolmaya devam ettiğini, çok sayıda türün insan faaliyetleri nedeniyle yok olma tehdidi altında olduğunu göstermiştir. Bu açıdan, 2010 yılında Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi çerçevesinde doğayı korumaya yönelik belirlenen hedeflerin hiçbirine tam olarak ulaşılammıştır.

Diğer taraftan, süreç içerisinde, 2020 sonrası için taslak bir çerçeve de hazırlanmıştır. 5 Temmuz 2021 tarihli bu taslakta, 2030 misyonu ve 2050 vizyonu yer almaktadır. 2030 yılına kadar, “biyolojik çeşitliliği korumak ve sürdürülebilir bir şekilde kullanmak ve genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve eşitlikçi paylaşımını sağlamak, gezegenin ve insanların yararına olacak şekilde biyolojik çeşitliliği iyileştirme yoluna koymak için toplum genelinde acil eylem alınmasını” (“First Draft of the Post-2020 Global Biodiversity Framework”, 2021) çerçevenin misyonu olarak belirleyen taslak, acil önlem çağrısıyla, biyo-çeşitlilik krizini ele almak için on yıl içerisinde ciddi ve sıkı önlemlerin alınması hususunu vurgulamaktadır. Aynı taslakta, 2050 yılına kadar ise biyolojik çeşitliliğin korunması ile ekosistemlerin gezegenin sağlıklı bir şekilde var olabileceği ve tüm insanlar için gerekli faydaların sağlanabileceği şekilde sürdürülebilmesi hedefleri belirlenmiştir (“First Draft of the Post-2020 Global Biodiversity Framework”, 2021).

Küresel Biyoçeşitlilik Çerçevesi’nin bu taslağında, 2030 için 21 eylem odaklı olmak üzere, uzun vadeli de dört temel hedef belirlenmiştir. Bu hedefler, “tüm ekosistemlerin gelişmiş bütünlüğü; koruma ve sürdürülebilir kullanım yoluyla doğanın insanlara katkılarını değer vermek, sürdürmek veya geliştirmek; genetik kaynakların kullanımından elde edilen faydaların adil ve hakkaniyetli paylaşımı ile mevcut mali ve diğer uygulama araçları ile 2050 vizyonuna ulaşmak için gerekli olanlar arasındaki boşluğu kapatmak” olarak sıralanmaktadır (“First Draft of the Post-2020 Global Biodiversity Framework”, 2021). Toplum genelinde harekete geçilmesinin önemini de vurgulayan taslak, eylem odaklı bir yaklaşımı sergilemektedir. Doğayla uyum içerisinde yaşamın ve sürdürülebilirliğin önemine dikkat çeken taslakta, 2030 misyonu, 2050 vizyonunun gerçekleştirilebilmesi için bir kilometre taşı olarak yer almaktadır.

Bu gelişmeler ışığında bakıldığında, pandemi, toplantıların ertelenmesi ve yüz yüze görüşme seçeneklerinin azalması nedeniyle büyük bir belirsizlik halini beraberinde getirmiş ve çevreyle ilgili tartışmaların bilinmeyen korkusuyla bağdaştırılmasına sebep olmuşken, diğer taraftan da, biyolojik çeşitliliğin korunması meselesinin daha çok gündeme getirilip tartışılır hale gelmesine imkân tanımıştır. Her ne kadar 2010 yılında belirlenen hedefler konusunda beklenen sonuçlar alınamamış olsa da, 2020 sonrası dönem için bir yol haritası niteliğinde olan taslak çerçevenin, pandeminin uzun süreli etkilerinin izlerini silmeye çalışan insanlığın, beklenen sınırların ötesine zorlayarak ileriye dönük ümitsizliği ortadan kaldırması beklenmektedir. Bu açıdan, bu çerçevenin net bir yön sağlamak ve biyo-çeşitlilik kaybına karşı eylemsizlik ve başarısız müdahaleler döngüsünden bir çıkış yolu bulmak gibi bir görevi de bulunmaktadır. Keza, bilimsel projeksiyonlara göre, gereken ilerlemenin kaydedilememesi durumunda, bu alandaki başarısızlığın aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ve nihayetinde gezegenin geleceğini de tehlikeye atacağı ön görülmektedir. Diğer bir deyişle, dünyanın kayıp bir on yılı daha kaldırarak gücü bulunmamaktadır. Bu nedenle, biyolojik çeşitlilik kaybını önleme ve ekolojik bozulmayı durdurma yolunda, küresel iş birliği ve ivedi bir şekilde harekete geçilmesine ihtiyaç vardır.

7. SONUÇ

Ekosistemlerin, türlerin ve canlıların genetik yapılarının korunması olarak üç ana başlıkta toplanabilecek olan biyolojik çeşitlilik kavramı, 1980'lerde uluslararası arenanın önemli gündem maddelerinden biri olan tarımsal üretim ve gıda ürünlerinin ticareti konusunda varılan uzlaşmalarla ilintili olarak gelişme göstermiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, ABD'nin yeni dünya düzenine yön verme girişimleri ve Avrupa Birliği başta olmak üzere, diğer devletlerin Amerika'nın gücüne denge oluşturabilecek kapasiteden yoksun oluşları, çıkarlarını maksimize etmek adına, siyasi, ekonomik ve askeri olmak üzere pek çok alanda, Amerika'nın küresel çapta müdahalelerine imkân sağlamıştır. ABD'nin gücünü destekleyen çok uluslu şirketlere sahip olması ile teknolojik gelişmelere yön verecek bilgi birikimi ve alt yapıyı elinde bulundurması bir araya gelince, küreselleşme ve neoliberal ekonomi politikalarının şekil vericisi temelde Amerika olmuştur. Bu dönemde, yeni tehdit ve güvenlik tanımlamaları ortaya çıkarken, ABD'nin gücünü dengeleme adına farklı düzlemlerde ve çeşitli konularda bölgesel ve/ya uluslararası işbirliği yollarına gidilmiştir.

Bu çerçevede, uluslararası işbirliğine verilebilecek örneklerden birini 1992 Rio Zirvesi'nde imzaya açılan Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi ve meydana getirdiği rejim oluşturmaktadır. Ek iki protokolle desteklenen sözleşmenin, çevreyle ilişkin meselelerin insanlığın ortak sorunlarını oluşturması bir yana, bir taraftan, küresel sermayenin yerelde bıraktığı etkiyle sarsılan devletlerin görece güç kapasitelerini yeniden tesisi, diğer yandan da, verilecek bu mücadelenin devletlerin teker teker karşılayamayacağı kadar çetin oluşu, devletleri bir araya gelerek ortak tavır almaya zorlamıştır. Uruguay Görüşmeleri ile DTÖ kapsamına alınan tarımın ve beraberinde getirdiği ticaret kriterlerinin, devletlerin küresel sermayeye kapılarını açmaları konusunda baskı yapmış olması, AB'nin ilk ortak politikalarından biri olan OTP'de bile değişikliklere gidilmesine ve Birlik içindeki kırsal kesime aktarılan desteklerde de büyük çapta kesintilere yol açmıştır. Modern üretim tekniklerine ve küresel pazarlama ağına sahip olan çok uluslu şirketlerin, genetiği değiştirilmiş organizmalarla yapılan üretime de sırt dayanmış olması, verimliliğin pek çok koşula bağlı olduğu geleneksel yöntemlerle yapılan üretimi rekabet edemez seviyeye getirmiştir. Tarım sektöründe piyasa hâkimiyetini yavaş yavaş eline geçiren büyük şirketlerin etkisiyle, yaşanan biyolojik çeşitlilik kaybıyla, yeni çevresel sorunlar baş göstermiş ve bu durumun politik ve sosyo-ekonomik pek çok olumsuz sonucu olmuştur.

Meydana gelen yeni hiyerarşilerle, mevcut eşitsizlik halleri daha da derinleşirken, ülkeler arasında olduğu kadar, toplumun farklı kesimleri arasında da asimetrik ilişki biçimleri farklı bir boyut kazanmıştır. Yüksek oranlarda, daha az maliyetle üretilebilen GDO'lu ürünlerin arzının alt gelir seviyesine mensup bireylere yapılıyor olması, gıda hiyerarşisini oluştururken, GDO'lu tohumlardan ikinci sene üretim yapılamıyor oluşu da, tarımdaki sürdürülebilirliği tamamen piyasanın eline bırakmak anlamına gelmektedir. Patent haklarının uluslararası güvenceye bağlandığı da göz önüne alınacak olursa, geleneksel üretimi bitirme noktasına getiren GDO'nun, hem insanlığın ortak değeri olarak biyolojik çeşitliliğe hem de her bir ülkenin kaynaklarıyla kendine yetebilme potansiyeline tehdit oluşturduğu açıktır. BÇS ve ek protokolleri, bu tehlikeye karşı önlem alınması amacıyla meydana getirilmiştir. Bu çerçevede oluşturulan rejim de kurumlar aracılığıyla işletilmeye ve uluslararası sözleşmelerle koruma altına alınmaya çalışılmıştır.

Ancak, devletlerarasında var olan yapısal eşitsizliklerin bu türden bir kurumsallaşmayı zorunlu kıldığı da unutulmamalıdır. Bu açıdan, oluşturulan kurum ve meydana getirilen rejim kriterlerinin uygulanabilirliğini kontrol altına alabilecek nitelikte devletler üstü bir gücün olmayışı, tikel devleti kendi güç ve kapasitesine bırakmaktadır. Bu durum, uluslararası alanda bir uzlaşmaya varılmış olsa da, var olan devletlerarası hiyerarşide, dezavantajlı tarafı, yeni eşitsizlik biçimlerinin yükünü taşımaya mecbur bırakmaktadır. Böylelikle, devletlerin birbirlerine görece gücü artık askeri alandan ziyade, genetik zenginliğini koruyabilme kabiliyetine ve bunun üzerinden oluşturulan kapasite geliştirme gücüne göre belirlenir hale gelirken, güvenlik tanımı da bu çerçevede biyolojik çeşitliliğin, gıdanın ve dolayısıyla diğer türler dâhil insan türünün sağlıklı bir şekilde korunabilmesi şeklinde yeni bir boyuta evrilmektedir. Covid-19 pandemi süreciyle birlikte gıdaya erişimin ciddi bir mesele olarak ele alınır hale gelişi, bu konunun önemini ortaya koymaktadır. İnsani güvenliğe yönelik yeni tehditlerin, küresel çevre

sorunlarıyla olan ilişkisi göz önüne alındığında, biyolojik çeşitliliğın korunmasının ilerleyen dönemler için de ana gündem maddelerinden birini oluşturması gerekmektedir.

Tüm dünyayı etkisi altına alan korona virüs pandemisinin daha sürdürülebilir bir yaşam tarzına geçiş için hızlandırıcı bir etkide bulunup bulunamayacağı hala cevap bekleyen bir soru olarak durmaktadır. Pandemi, doğayla olan sürdürülebilir ilişkinin önemine dair genel bilinci artırmıştır. Aynı zamanda, insanlığın devamı için doğanın korunmasının ne kadar önemli olduğu da daha fazla dillendirilir hale gelmiştir ve bu durumun çevreyle ilgili konulara ilişkin olumlu bir etki yaptığı konusunda umutlandırıcı bir tarafı da söz konusu olmuştur. Kaybetmenin artık bir seçenek olmadığı, mevcut ve gelecekteki pandemilerin bu durumu ele almak için ciddi bir teşvik sağlayabileceği konusu önem kazanmıştır. Ancak, pandemiye sona gelmesiyle birlikte, bir süredir mümkün görünen “büyük bilinç sıçraması” gerilemeye, pandeminin ekonomik etkisinin ise giderek daha fazla hissedilmeye başlandığı bir döneme girilmiştir. Aylarca kapalı kaldıktan sonra, dünya çapında ekonomilerin toparlanma tehlikesiyle karşı karşıya kalması, özellikle refah düzeyinde dezavantajlı konumda bulunan ülke ve grupları çok daha fazla zorlamıştır. Bu açıdan, her ne kadar, biyo-çeşitlilik kaybı, gezegenin geleceğine yönelik en büyük varoluşsal krizlerden birini oluştursa da, hem devletler arasındaki, hem de her bir tikel devletin kendi içindeki gruplar arasındaki mevcut eşitsizlikler, hedeflenen sonuçlara ulaşmayı zorlaştırmakta ve küresel çapta kolektif eyleme potansiyelini zayıflatmaktadır.

KAYNAKÇA

- About the Nagoya Protocol. (2015). Erişim adresi: www.cbd.int/abs/about/default.shtml
- About the Protocol. (t.y.). Erişim adresi: www.bch.cbd.int/protocol/background/
- Algan, N. (2002). Türk Boğazları'nda Çevresel Güvenlik. *Mülkiye Dergisi*, XXVI(234), 21-34.
- Aksoy, Z. (2014). Local-Global Linkages in Environmental Governance: The Case of Crop Genetic Resources. *Global Environmental Politics*, 14(2), 26-44.
- Aydın, C. (2004). Dünya Ticaret Örgütü Tarım Müzakereleri, AB ve Türkiye'nin Pozisyonları. Avrupa Birliği Bakanlığı. Erişim adresi: www.ab.gov.tr/files/Uzmanl%C4%B1k%20Tezleri/ceren_aydin.pdf
- Biyolojik Çeşitlilik. (t.y.). Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/biyolojik-cesitlilik.tr.mfa>
- Büscher, B., Sullivan, S., Neves, K., Igoe, J., ve Brockington, D. (2012). Towards a Synthesized Critique of Neoliberal Biodiversity Conservation. *Capitalism, Nature, Socialism*, 23(2), 4-30.
- Chasek, P. S., Downie, D. L., ve Brown, J. W. (2010). *Global Environmental Politics (Dilemmas in World Politics)*. New York: Westview Press.
- Convention on Biological Diversity. (1992). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/doc/legal/cbd-en.pdf>
- Demir, A. (2013). Sürdürülebilir Gelişmede Yükselen Değer: Biyolojik Çeşitlilik Açısından Türkiye Değerlendirmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12(24), 67-74.
- Dobson, A. (2011). Devletler, Yurttaşlar ve Çevre. Q. Skinner ve B. Strath (Der.). *Devletler ve Yurttaşlar içinde* (ss.251-274). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Falkner, R. (2000). Regulating Biotech Trade: The Cartagena Protocol on Biosafety. *International Affairs*, 76(2), 299-313.
- First Draft of the Post-2020 Global Biodiversity Framework. (2021). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/doc/c/abb5/591f/2e46096d3f0330b08ce87a45/wg2020-03-03-en.pdf>

- Global Biodiversity Outlook 5. (2020). Erişim adresi: <https://www.cbd.int/gbo/gbo5/publication/gbo-5-en.pdf>
- Grieco, J. M. (1988). Anarchy and the Limits of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism. *International Organization*, 42(3), 485-507.
- Guruswamy, L. D. (2002). Sustainable Agriculture: Do GMOs Imperil Biosafety?. *Indiana Journal of Global Legal Studies*, 9(2), 461-500.
- Haspolat, I. (2012). Genetiği Değiştirilmiş Organizmalar ve Biyogüvenlik. *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 59, 75-80.
- History of the Convention. (2021, 23 Aralık). Convention on Biological Diversity. Erişim adresi: <https://www.cbd.int/history/>
- IPBES. (2020). Erişim adresi: https://ipbes.net/sites/default/files/2020-12/IPBES%20Workshop%20on%20Biodiversity%20and%20Pandemics%20Report_0.pdf
- Jervis, R. (1999). Realism, Neoliberalism, and Cooperation: Understanding the Debate. *International Security*, 24(1), 42-63.
- Karagöz, A. (1998). Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 1-9.
- Kaypak, Ş. (2012). Güvenlikte Yeni Bir Boyut: Çevresel Güvenlik. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(3), 1-22.
- Keohane, R. O. ve Martin L. L. (1999). Institutional Theory, Endogeneity, and Delegation. *Working Paper Series*, Weatherhead Center for International Affairs, Harvard University.
- Kıvılcım, Z. (2012). Cartagena Protokolü ve Türkiye Biyogüvenlik Mevzuatı. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 99-121.
- Litfin, K. (1998). Preface. *The Greening of Sovereignty in World Politics* içinde (ii-xvi). Cambridge: MIT Press.
- Orhan, G., Kaya, Y. ve Mazlum, S. C. (2017). Uluslararası Çevre Rejimleri: Oluşturulmaları, İşleyişleri ve Özellikleri. *Uluslararası Çevre Rejimleri* içinde (3-30). Bursa: Dora Basım Yayın
- Paarlberg, R. (1997). Agricultural Policy Reform and the Uruguay Round: Synergistic Linkage in a Two-Level Game?. *International Organization*, 51(3), 413-444.
- Paarlberg, R. (2010). GMO Foods and Crops: Africa's Choice. *New Biotechnology*, 27(5), 609-613.
- Parties to the Cartagena Protocol and its Supplementary Protocol on Liability and Redress. (t.y.). Convention on Biological Diversity. Erişim adresi: <https://bch.cbd.int/protocol/parties/>
- Serdar, İ. (2015). Neorealizm, Neoliberalizm, Konstruktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış. *The Journal of Europe and Middle East Social Science Studies*, 1(1), 14-38.
- Swanson, T. (1999). Why is There a Biodiversity Convention?: The International Interest in Centralized Development Planning. *International Affairs*, 75(2), 307-331.
- Şener, G. (2015). Avrupa 2020 Stratejisi Kapsamında 2013 Sonrası Ortak Tarım Politikası ve Türkiye'nin Bakışı. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Avrupa Birliği ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü. Erişim adresi: <https://www.cbd.int/rio/>

The Uruguay Round. (t.y.). Erişim adresi: www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/fact5_e.htm

Topçu, F. H. (2012). Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi: Müzakereden Uygulamaya. *Marmara Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 57-97.

Topçu, T. (2003). Avrupa Birliği Tütün Ortak Piyasa Düzeni ve Türkiye’de Uygulanabilirliği. Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Dış İlişkiler ve A.T. Koordinasyon Dairesi Başkanlığı. Erişim adresi: www.tarim.gov.tr/ABDGM/Belgeler/İDARİ%20İŞLER/uzmanlık%20Tezleri/Topcu.pdf

Varol, S. (2005). Dünden Bugüne Ortak Tarım Politikası ve AB Tarımının Yönetim Yapısı. Erişim adresi: www.zmo.org.tr/resimler/ekler/e740b84bb48a64d_ek.pdf

Waever, O. (1996). Rise and Fall of the Inter-Paradigm Debate. S. Smith, K. Booth ve M. Zalewski (Der.) *International Theory: Positivism and Beyond* içinde (ss. 149-185). Cambridge: CUP.

Waltz, K. N. (1993). The Emerging Structure of International Politics. *International Security*, 18(2), 44-79.

EXTENDED ABSTRACT

Being one of the international environmental regimes, the Biodiversity Regime came into force with its additional protocols in order to identify new threats which have arisen due to the developments in bio-technology and to establish cooperation between states in this regard. National biological resources endangered by global capital and genetically modified organisms have made the issue of food security a new threat area and thus added a new dimension to the security perceptions of states. Within this framework, the capacity to own biological resources and protect their diversity has become an issue through which states are compared on their relative power. Gaining strength in global markets, multinational companies gradually weaken traditional ways of food production and this impacts the ability of each state to meet this new threat on its own. The reduction of biological diversity is an environmental crisis which affects all of humanity, and as such, it should be paramount that states engage in international institutions to protect biodiversity.

International Environmental Regimes and Biodiversity

As multiple factors play role in causing environmental problems, it is difficult not only to identify these problems, but also to develop methods to solve them. The international nature of most environmental problems, such as global warming and acid rain, reveals the fact that their consequences go beyond national borders (Dobson, 2011, p.255). In other words, environmental issues concern all living things and therefore the future of humanity. However, the process of adopting and implementing policies for environmental protection is often slow and gradual. Beyond the complex nature of environmental problems, the structure of the international system is underlying beneath this situation. As actors of the international system, individual nation-states have their own power and interest perceptions which generally make the joint-decision making mechanisms within this structure void. In other words, the international system is built on nation-states each of which has its own socio-political and economic dynamics and thus it lacks a supranational authority for decision-making and implementation of policies without the consent of individual nation-states. Considering this, it is difficult to establish a common ground between states, unless they are willing to do so.

On the other hand, as environmental problems are issues concerning the globe, international cooperation is necessary for finding solutions to these problems (Kaypak, 2012, p.2). In this respect, it is obvious that the issue of environmental protection and intervention to environmental problems could be realized only through the cooperation and active involvement of states. Due to its global nature, it is expected that environmental problems would inevitably bring states together and thus come to the fore as one of the policy issues on which international cooperation works effectively. On the contrary, issues about environment constitute one of the most challenging areas of interstate reconciliation. For this reason, it is very important to expand and deepen the knowledge produced so far on the subject.

The Cartagena Protocol and Biosafety

As in the case of other international regimes established for the purpose of protecting the environment and natural resources, the regime built on the Convention on Biological Diversity with its additional protocols, has problems to resolve in reconciling conflicts of states in their respective economic and political interests and in their concerns about sovereignty rights as well as the priority of environmental threats and the sharing of responsibilities (Chasek, Downie ve Brown, 2010, p.203). Based on the precautionary approach stated in Principle 15 of the Rio Declaration on Environment and Development, the aim of the Cartagena Protocol is to prevent any harm to biological diversity when living modified organisms are transferred, handled or used, especially across borders and thus to ensure biological safety ("About the Protocol", n.d.).

The Cartagena Protocol on Biosafety, which entered into force in 2003, is of great importance as it is the first universally binding legal document on the trans-boundary movement of genetically modified organisms (Kıvılcım, 2012, p.101). Despite the reservations and objections of countries that hold power in the field of bio-technology and exporting transgenic products, it could be claimed that the protocol, in which a great number of states participated, was successful in establishing an international consensus in the field of bio-security. However, different interests of states related to the issue make the implementation of the protocol harder as regulations have ambiguity and are open to several interpretations. The Cartagena Protocol did not set global standards for assessing the environmental impacts of agricultural biotechnology (Falkner, 2000, s.311). In this frame, biological diversity

is evaluated within the scope of the sovereign rights of states in the CBD and the legislation process related to the protocol is left to the initiative of the individual states.

Conclusion

The Convention on Biological Diversity, which was opened for signature at the 1992 Rio Summit, and the regime it established could be given as an important exemplar for international cooperation. Apart from the fact that environmental issues are the concern for all in the globe, the hardship in handling the problems has made inevitable for the states to come together and take a common stance and a joint action. As the ability of each state to meet environmental problems on its own is limited, it should be paramount that states engage in international institutions to tackle these problems including the protection of biodiversity. In this respect, with the CBD and its additional protocols, the biodiversity regime was established in order to take collective action operated through institutions and protected by international agreements. Nonetheless, the absence of a supranational body over the states leaves each state to its own power and capacity in implementation process.

With the recent Covid-19 pandemic, environment has been the main issue in policy agendas throughout the world. The significance of the issue revealed during the pandemic, has even further heightened by the crisis emerged in access to available food. As the loss of biodiversity stands as one of the greatest existential crises for the future of the planet, within the CBD, international agreement has been reached and new targets are set for the next decade. As a new global accord to halt and reverse the loss of the planet's plants, animals and ecosystems, the post-2020 Global Biodiversity Framework has been issued with the aim to guide global action for nature and people, which is vital for tackling climate change and building a fairer, safer, healthier world for everyone, everywhere. Considering the relationship between new threats to humanity and global environmental problems, it is obvious that the conservation of biological diversity would be one of the main environmental issues awaits the globe for the future.